

Zmès = dabej, darunter. V žitu je kukolj zmès. Ako ti je vino premočno, pij vodo zmès. Tu je vsega zmès, hier ist allerhand beigemischt.

Ròkovat, -i = snopič rastlin, šibic, kolikor je môči prijeti.

Pikec = igle iglačestega drevja.

Shòdci (izg. shòci) = čebele, katere gredó iskat pripravnega kraja, predno roj izleti.

Književna poročila.

VII.

Izvestja muzejskega društva.

Muzejsko društvo je tudi letos izdalo svoja izvestja v treh zvezkih; prirodoslovni obseza poslednji del obširne razprave g prof. *V. Vossa* »Mycologia Carniolica« in drugi spis g prof. *Ferd. Seidlna* »O podnebjni kranjske dežele«. Ostale razprave imajo do malega zgodovinsko vsebino. Nekatere so našim čitateljem že znane iz poročil o društvenih predavanjih, zato bodemo poročali v nastopnih vrsticah samó o spisih, katerih še nismo oznanili.

Tem pripada gosp. *K. Črnologarja* »Nagrobni spomenik vojvodinje Viride v Sètičini«. V steno nekdanje samostanske cerkve je vzdian pridvižen kamen, kažoč zrnaja, v čegar žrelu tiči dete do prsij. Hitzinger in drugi pisatelji trdè, da je to nagrobni spomenik vojvodinje Viride, ki se je bila po smrti svojega možá Leopolda III. (leta 1386.) preselila na Kranjsko in nastanila v gradu, stoječem ondu, kjer je dandanes cerkev Sv. Lamberta pri Pristavi v šentvidski župniji. Ker je bila velika dobrotnica sètiškemu samostanu, pokopali so jo v samostanski cerkvi na evangelijski strani vélikega darilnika. V spominu národa živí Virida še dandanes kot »grofinja s Pristave«. Črnologar dokazuje iz različnih vzrokov, da napomenjeni kamen ni pristen nagrobni spomenik Viridin, toda mogoče je, da je kos prvotnega spomenika.

»Gospodarstvo in hišni red kartuzijanskega samostana v Bistri leta 1659.« se zóve razprava g. prof. *J. Wallnerja*, posneta iz urbarja, katerega je sestavil tedanji priyor baron Cirijan. Iz vsega vidimo, da se je trudil imenovani priyor svojim podložnikom zmanjšati davščine, vendar pa zajedno pomnožiti dohodke samostanskih posestev. To je dosegel s tem, da je pravično razdelil desetino in tlako. Natanko je bilo določeno, koliko rží, pšenice, ovsá, prosá, jajec in surovega masla so dajali na leto posamezni kmetje in katero tlako so morali opravljati. Vrdovci so prepeljavali na ladjah redovnike v Ljubljano in nazaj, Pakovci so vozili žito iz ljubljanskega

dvorca na Bregu v samostan, Izanci so trebili jeze in jarke tik samostana, Begunjci (pri Cerknici) so lomili kamenje in žgali opeko. Prezanimljiv je hišni red kartuzijancev, ker kaže, kakšno hrano so imeli redovniki, kakšno hlapci, tlačani in delavci. Vsak redovnik je dobil zjutraj in zvečer ročko rdečega terana in kruha, kolikor ga je hotel jesti, pri slovesnih povodih pa zlate vipavščice in belega terana. Da so gospodje živeli kaj dobro, vidi se iz tega, da so postavili vsak dan po štiri jedi na mizo, ob praznikih celó pet; sósebnó so se jim prilegali raki, orehi, jabolka, kostanj, sir in mrzle pečene ribe. V adventu in postu so jedli samó jedenkrat na dan, zató pa so dobili pet jedij; semtertja tudi testenico, torto ali strjene ribe. Vsi so imeli isto hrano, prijor kakor hišnik, le kadar so bili povabljeni gostje, bila je izjema, toda prepovedana je bila vsaka zaprava, »da se ne pohujšajo gostje in ne žali Bog.« Uradniki samostanski z drugim služočim osebjem vred so prejeli primeroma pičlo plačo: dvorni tajnik 30 gld., jezni hlapec 22 gld., kuhar 20 gld., kletar, ki je bil zajedno málinar, pek in žitničar, 17 gld., ribar 12 gld., njega hlapec 8 gld. in primerno hrano; kadar prineseta veliko rib, dobí vsak še merico vina; ako sta lena in prineseta le malo, ustavi se jima vino in kaznujeta se z ječo. Poleg teh sta redno dobivala letno plačo: odvetnik 12 gld. in sollicitator 10 gld. Pred letom 1659. je bila navada, da je prijor podaril o Božiči pšenično »štruco« deželnemu glavárju, deželnemu upravitelju, vice-domu, škofu, deželnemu pisárju, odvetniku, sodniku, županu in nekaterim drugim. Ker so ga zaradi tega šegavo zbadali, odpravil je ta dar, rekši: »Meni je malo do tega, kaj ljudje žlobudrajo, Bogú bi bilo ljubše, ko bi se toliko žita dalo siromakom vbogajme.«

»Zgodovinski pobirki iz loškega okraja« slóve spis g. *dr. Fr. Kosa*, ki nam na podlagi zgodovinskih dokumentov, katere je dobil v svojino pred nekaterimi leti, navaja imena, pravice in dolžnosti imenitnejših oseb, ki so živele po loškem gospodstvu v 16., 17. in 18. stoletji. Najvažnejša oseba v vsem gospodstvu je bil oskrbnik, zajedno upravitelj in sodnik. Kot upravitelj je skrbel za to, da so podložniki plačevali razne davščine in izvrševali mnogovrstne služnosti, kot sodnik pa je v prvi stopinji razsojal njih prepire. Za oskrbnikom je bil najimenitnejši uradnik sodni in protipisár, ki je kot sodnik ali pa kot upravitelj nadomeščal svojega glavárja. Za temi prihajajo žitničarji, graščinski sollicitatorji in odvetniki. Na čelu loške mestne uprave je bil mestni sodnik, ki je vodil sodne razprave in razsojal razne prepire loških meščanov. Precéj važna oseba v mestnem zboru je bil mestni pisár; zakaj le-tá je sestavljal in spisoval razna pisma v imeni mestnega sodnika. Dalje navaja g. pisatelj duhovnike, župane, logarje in selske sodnike loškega gospodstva, napósled pa še mero in denar,

ki sta bila obična okolo Škofje Loke v imenovanih stoletjih. Ves spis ima za upravo in zgodovino kranjske dežele mnogo zanesljivega gradiva.

G. prof. *Ž. Apih* je s svojim spisom: »K zgodovini novomeški v 18. veku« spopolnil zgodovino Novega Mesta g. prof. J. Vrhovca na podlagi listin, katere je našel v arhivu vis. c. kr. ministerstva za uk in bogočastje. Sosebno razpravlja pravdo, katero so imeli oo. frančiškani zaradi prispevka iz mestne blagajnice, obljubljene jim v pogodbi z dné 27. avgusta 1746. leta, pri tem pa vpleta mnogo zanimljivih podatkov, ki razjasnjujejo gospodarsko razmerje in gnile finance Novega Mesta v 18. stoletji.

G. prof. *S. Rutar* nam podaja v spisu: »Sv. Križ vipavski« najimennitnejše dogodke iz zgodovine Sv. Križa, Ajdovščine in nekaterih drugih krajev vipavske doline, in sicer od časov, iz katerih imamo prva zanesljiva poročila, do denašnjega dné. Vipavska dolina je bila že za Rimljanov gosto obljudena, kakor pričajo rimski zidovi in napisi v Ajdovščini in rimske izkopine v okolici tega trga. Za ljudskega preseljevanja so razni národje plenili in pustošili po Vipavi, in šele v drugi polovici 10. stoletja so se časi toliko pomirili, da so ljudje razkopavali ledino in obdelovali zemljišča. Dolgotrajna dóba zunanjih nemirov je vzrok temu, da imamo v srednjem veku pozne novice o vipavski dolini. Sveti Križ navaja prvič nekova računska knjiga (rationarium) goriških grofov z leta 1398, v kateri je zapisano, da je pripadal ta kraj sodišču goriškemu in plačeval davščine v goriški urbar. Drugič je omenjen Sv. Križ leta 1483., ko je dal zadnji goriški grof Leonhard zgraditi tamošnji tabor. Leta 1504. je cesar Maks za posojilo tisoč goldinarjev zastavil šentkriško župo Vitu della Torre in nedolgo potem ji je podelil »obmirje«, t. j. obmejen prostor s tržnimi pravicami. Iste sloboščine so dobili tudi Ajdovščani. Mnogo se je izpremenilo v župi Sv. Križa, ko so leta 1508. posedli Benečani Gorico ter do meseca junija 1509. leta pobirali desetino in druge pristojbine. Ob tem času si je marsikdo prisvojil pravice, katerih prej ni imel. Da se uredé vse gospodske pravice do podložnikov, sklical je cesar, ko so bili Benečani izgnani, takó zvano »reformacijsko komisijo«, ki je natanko določila, katere dolžnosti imajo župani, kdo ima pravico soditi, koliko je plačevati od zemljišč in koliko in kakšno tlako je delati graščinam. Nova dóba se je začela za Sv. Križ, ko mu je cesar Ferdinand dné 19. januarja 1532. leta podelil mestne pravice in povzdignil prebivalce v meščane, ki so si volili svojega posebnega sodnika. Ta privilegij je potrdil Križanom »na večne čase« cesar Ferdinand leta 1533. in 1535. in napósled cesar Jožef II. leta 1781. Rodovina Thurnova, ki je počasi vse deželno-knežje pravice v Križi in okolici spravila pod svojo oblast, prodala je Sv. Križ leta 1605. grofu Hermanu Attems. Njega sin Friderik je dal sezidati v Sv. Križi cerkev

in kapucinski samostan; med prvimi redovniki se odlikuje Ivan Krstnik od Križa (a s. Cruce), slovnič cerkven govornik in slovenski pisatelj, ki je od leta 1691. do 1707. izdal pet zvezkov slovenskih ogovorov in propovedij pod latinskim naslovom »Sacrum promptuarium«, in sicer prva dva v Benetkah, ostale tri v Ljubljani. Ko so po francoski revoluciji odpravili fevdalno ustavo in patrimonijalna sodišča, ostalo je še v Križi samostalno sodišče do leta 1842.; tedaj pa so združili ta okraj z goriškim in leta 1848. ustanovili novo sodišče v Ajdovščini. Dandanes je Sv. Križ siromašen kraj, ki šteje poleg redovnikov 250 prebivalcev. Skoro ves spis se opira na listine iz arhiva grofov Attemsov v Romansu pri Gradišči. G. pisatelj ni pojasnil samó posestvenih razmer, ampak tudi upravo, sodstvo, vojaštvo in slovstvo, iz kratka, vse strani kulturnega življenja Križanov in njih sosedov. Sosebno znači njega preiskavo to, da se primerno ozira na zemljepisno razmerje; kakó g. Rutar uporablja zemljepisna dokazila v svojih zgodovinskih razpravah sploh, to je baš vzgledno.

G. arhivar *A. Koblar* nam podaja drugikrat »Drobtinice iz furlanskih arhivov«, katere je v minulem letu nabral v nadškofijskem arhivu v Vidmu iz aktov pod naslovom »Chiese a parte Imperii«. S to zbirko, ki ima mnogo zanesljivega gradiva za cerkveno zgodovino Kranjske, sôsebno za 15. in znameniti 16. vek, želi g. Koblar ustreči mnogim kranjskim duhovnikom, ki opisujejo zgodovino farâ, v katerih službujejo. Kakor podatki Valvasorjevi, takó nedostatni so Hitzingerjevi zapiski kranjskih farâ; prvi našteva mnogo župnikov po kranjski deželi, a pristavljene letnice so nedostatne, semtertjâ celo neresnične; mnogokrat je zmedena vsa njih vrsta. Vse to se lahko popravi s Koblarjevimi drobtinami, ki so nabrane iz izvirnih listin. Mnogi podatki sezajo v 13. stoletje, n. pr. Bela Cerkev 1287., Cerklje 1289., Kamnik 1275., Moravče 1286., kar priča o starodavnosti teh farâ. Zlasti bogati so viri za Kamnik, Kranj, Mengeš, Moravče, Novo Mesto in Ljubljano.

Zanimljivi podatki dopolnjujejo Vrhovčevo zgodovino v članku »Novo Mesto«. Tu se navajajo važne pravice naddijakonov in imena mnogih novomeških kanonikov in proštov; med poslednjimi Germanik grof. pl. Thurn, ki je dobil od papeža Klementa dné 15. novembra 1673. leta pravico pontifikalij, da smé on in njega nasledniki nositi mitro, palico, prstan, sandalije itd. v kolegijatni cerkvi, takisto v drugih cerkvah pri slovesni maši in blagoslavljanju cerkve in njih opravo. Na strani 35. beremo, kakó so se v 16. stoletju izobraževali bogoslovci. Za zgodovino umetnega stavbarstva na Kranjskem je sôsebno važna beležka na strani 42., ki nam naznanja, da se je zidala gotska cerkev na Krtini pri Dobu leta 1492. Po tem je môči presoditi tudi starost drugih enakih staveb. Najzanimljivejši so podatki iz dôbe

nepotstva in luteranstva. Kakor drugje, takó so bile tudi na Kranjskem marsikatere župnije samó preskrbovalnice višjih duhovnikov, ki so duševno pastirstvo prepuščali nevrednim najemnikom za pičlo mezdo, samí pa uživali župne dohodke daleč od fare. Iz pisma, katero je pisal Leonard Seidel, vikar v Kamniku in naddijakon za oglejske del »Carniole« dné 12. marca 1499. leta generalnemu vikarju v Videm, vidimo, da so popuščali duhovniki svoje fare, da je bila vsa disciplina med njimi porušena (str. 47.). Še leta 1582. je moral naddijakon Polidor pl. Montagnana odstaviti novomeškega prošta, ker ni držal rezidencije (str. 77.). Te in druge napake so provzročile, da se je hitro razširilo in ukoreninilo luteranstvo po kmetih in po mestih, sósebnó po Ljubljani (str. 65.), Cerknici (str. 37.), Kamniku (str. 50.) in Idriji (str. 45.). Napósled še omenimo, da je v 13. in 14. stoletji izredno mnogo italijanskih župnikov vladalo kranjske fare. Omenjajo se: leta 1287. Montenarij v Beli Cerkvi (str. 31.), leta 1289. Vidotto v Cerkljah (str. 35.), leta 1319. Articus, Tadej de Palude in Jakob de Orsaria v Cerknici (str. 37.), leta 1341. Ivan de Garisendis v Dobrničah (str. 43.), leta 1275. Herman de Budrio v Kamniku (str. 46.) in drugi. Kdor kdáj spiše cerkveno zgodovino slovenskih dežel, postavil jo bode na vso drugo podlago, kakor so Hitzingerjevi zapiski, in ta zasluga gré neutrudnemu arhivarju A. Koblarju. Nádejemo se, da bodo že dosedanji posledki njegovega preiskovanja odpravili napake, kí se gledé na starost farâ nahajajo v »Catalogus Cleri Dioecesis Labacensis«. Moravče se imenujejo že leta 1286., Polšnik leta 1491.

Napósled je še omeniti priloge v nemškem zgodovinskem oddelku »Glosarski odlomki mestnega arhiva v Ljubljani«, katero je spisal g. prof. *Ź. Šorn*. To delo ne pripada ravno okvirju domovinoznanstva, vender je imenitno, ker kaže, da je poleg Pariza, Rima, Monakovega in drugih mest tudi Ljubljana shranjevala véliki srednjeveški naučni slovar, »liber glossarum«, ki je obsezal v posnetku vse vede in znanosti ter pospeševal omiko mnoga stoletja. V napomenjenih odlomkih je mnogo izrazov, katerih nima nobeden slovar. Klotz, in drugi slovarji so rabni za zláto in srebrno dóbo in dve stoletji po Kr., samó Georges v sedmi izdaji veljá tudi za tretje in četrtó stoletje. Du Cange se bavi samó s srednjeveško latinščino, a tudi on pušča tistega, ki hoče brati Corripovo Johanido, na cedilu. Zató je na 18. zboru nemških filologov na Dunaji leta 1858. g. *Haupt* predlagal, izdati »thesaurus linguae latinae«, ki bi obsezal ves jezikovni zaklad. Toda šele trideset let potem je izdal Ed. Woeflin svoj »Archiv für Lexikographie und Grammatik«, ki ima namen nabirati gradivo za ímenovani slovar. Skoro pa je spoznal, da je za táko delo glosarska literatura neizmerno vázna, da pa preseza močí posameznikove. Zató je jel Jurij Goetz v svojem »liber glos-

sarum« zbirati vse glosarje in glosarske odlomke, karkoli jih je kje dobiti, in vzpodbujati druge, da preiščejo knjižnice in arhive. Šele potem bode mogoče izdati slovar, ki ne bode obsezal samó vsega jezikovnega zaklada, ampak se tudi oziral na to, kakšnega pomena so besede pri posameznih pisateljih in kakó so se sčasoma izpremenile po pomenu. Gospod prof. Šorn razkazuje v svojem delu, kakó se v omenjeno zvrho uporabljaj glosarska literatura. Sosebno zanimljive so nastopne besede: *collegiati* = *patre incerto geniti*; *dii aquili* = *dii inferi* (črti); *ebrius* = *ad tempus bibens ebriosus* = *semper multum bibens*; *fescennina* = *canticum nuptiale*; *frumentum* = *fruges* (užitek) i. dr. Vse imenovane razprave so spisane na podlagi pristnih listin ali drugih nenatisnjenih izvirkov in so zató važni in dragoceni doneski za domovinoznanstvo Kranjske in drugih slovenskih dežel. Želeti je, da bi imeli naslednji slovenski deli več bralnega teksta; to je doseči, če se postavijo preiskovalni posledki nad črto, zgodovinsko gradivo pa pod črto. S tem se ustreže širšim krogom čitateljev in zajedno strokovnjakom, ki se zanimljejo za oborožbo pisateljevo. Dalje pogrešamo tudi letos starinskega spisa, ki bi z znanstvenega stališča pojasnil izkopine poslednjih let. Nádejemo se, da bode društvo srečno premagalo tudi zapreke, katere se mu delajo v arheološkem oziru.

Anton Kaspret.

LISTEK.

Andrej baron Winkler, deželni predsednik kranjski, bil je dné 7. m. m. na svojo prošnjo umirovljen in pri tej priliki odlikovan z vélikim križem Frančišek-Jožefovega reda. V okvir našega lista ne pripada razpravljati o tem, kaj je bil baron Winkler vojvodini kranjski; toda ne moremo si kaj, da bi ne poudarjali njega izrednih zaslug za vzorno slovenščino v našem deželnem zakoniku, zaslug, katere je takisto priznal prvi naš književni zavod, »Matica Slovenska«, izvolivši ga na letošnjem občem zboru za svojega častnega člana. Prečastitemu gospodu deželnemu predsedniku želimo od srca, da bi še mnogo let užival zaslužen svoj pokoj!

Psalmi. Preložil *Ivan Vesel*. V Ljubljani. Založil prelagatelj. — Tisek »Katoliške Tiskarne«. 1892. Cena glđ. 1'20. Ta knjiga, na katero sosebno opozarjamo svoje bralce, vredna je, da izpregovorimo o priliki obširneje o nji. Danes bodi samo še omenjeno, da je prevod č. g. Vesela krasno delo, kakeršnih ni mnogo v prevodni naši književnosti.

Družba sv. Mohorja razpošilja za leto 1892. nastopne knjige: I. „Jeruzalemski romar.“ Opisovanje svete dežele in svetih krajev. Po svojem opazovanju in zanesljivih virih napisal *dr. Frančišek Lampe*. Ta knjiga je, kakor pravi pisatelj, nekakšna priprava za „Zgodbe sv. pisma“, katere namerja po odborovem naročilu spisati za družbo sv. Mohorja; obseza pa tri dele: „Romanje v sveto deželo“, „Od Trsta do